

העורכת – ענת קדרון – על גיליון בנושא "הבניית תודעה במרחב פונקציונלי"

חוברת נושאת זו מאגדת מחקרים שעניינם בבחינת אופנים שונים בהם מעוצבים זיכרון ותודעה קיבוצית באמצעות שימוש במקומות פונקציונליים במרחב הציבורי. דיון זה הוא חלק מהעניין המחקרי ההולך ומתרחב בתהליכי עיצוב זיכרון קולקטיבי ותודעה משותפת, לאומית או אחרת. בהיבטים גיאוגרפיים, מתרחב העיסוק בניתוח של נופים תרבותיים, אשר הוקמו או עוצבו במיוחד לצורך הנצחה או עיצוב תודעה, דוגמת מוזיאונים, אנדרטאות ובתי קברות.

המיקוד בשימוש הנעשה במקומות פונקציונליים, מבקש להוסיף על המחקר הקיים עד כה, הממעט לעסוק בהיבטים של מבנים אשר צברו משמעות תודעתית חברתית, החורגת מהשימוש הפונקציונלי המקורי לשמו הוקמו. קובץ זה מבקש לתרום לחוסר זה, תוך עיסוק במכלול ההיבטים הקשורים בעיצוב המקום, במיקומו, באופני השימוש הראשיים והמשניים בו ובשילוב של השימושי והתודעתי.

המאמרים שלפניכם מציעים מבט רחב על התופעה, במגוון נקודות מבט. נושאי המחקר נעים בין הפרספקטיבה הרחבה, כביש אורך מדינתי (כביש 90) או מורשת מדינית (איטליה), לפרספקטיבה מקומית (באקה אל עירבייה וראש פינה) ועד למקום הספציפי, כמבנה קולנוע, בית ספר, מתקן ספורט וספסל מכושף. הקשר בין הנוף והבניית התודעה מציע התבוננות ביקורתית במספר דגשים: היסטורי, פוליטי, לאומי ותרבותי.

מאמריהם של הילדסהיים ווקנין וזלצר, הפותחים את הקובץ, עוסקים בצירי תנועה ארוכים בישראל ובאופן בו הם משפיעים על התודעה התרבותית של המשתמשים בהם. אפרת הילדסהיים פותחת מציעה הסתכלות חדשה על כביש 90 כ- 'כבישגבול', ומתבוננת באופן בו שילוט הכביש, שיש לו משמעות אדמיניסטרטיבית ופונקציונלית, מייצר תודעה פוליטית ותרבותית הקשורה בקרבתו של הכביש לגבולה המזרחי של המדינה.

דניאל וקנין ואסף זלצר בחנו את תרומתו של הטיול בשביל ישראל לתודעת 'ידיעת הארץ' בקרב ההולכים בו. המחקר התמקד בקטע השביל העובר בהר תבור, אתר רווי משמעויות היסטוריות ותרבותיות ובדק האם להכנת להליכה ולהליכה עצמה יש השפעה על המידע של המטיילים וכתוצאה מכך – על התודעה הגיאוגרפית והתרבותית/לאומית שלהם.

עודד שי ואסתי ינקלביץ עסקו בשילוב בין מורשת לאומית, אתרי מורשת וחיי יום באתרים פעילים. שי התמקד במרחב הכפרי הערבי, במקרה של באקה אל עירבייה, ובחן את הבניית המורשת הפלסטינית והנכחתה במרחב הכפרי כמכלול. המאמר מתייחס לחידוש שבהבניית תודעה ערבית/פלסטינית באמצעות המרחב הכפרי למשמעותו של חידוש זה בהבנת יחסיה של חברה זו עם הממסד והחברה בישראל. ינקלביץ עוסקת במורכבות של אתר מורשת המתקיים בתוך בית ספר פעיל, במקרה של בית הספר כדורי, ובקשרים המעשיים – מנהלתיים והערכיים בין האתר ובין המוסד החינוכי.

מריאנה רוח-מדבר שפירא וטל אלוהב עוסקות בניכוס נוף קיים ליצירת הווי רוחני אלטרנטיבי. הן מתמקדות במושבה ראש פינה, בה התקיימה המושבה ההיפית הראשונה בישראל, ובשימוש שעשו חברי הקהילה הן בתשתיות הקיימות והן בהיעדר תשתיות באתר המושבה ההיסטורי.

רוח-מדבר שפירא עוסקת בניכוס נוף קיים ליצירת הווי רוחני במאמר נוסף. מאמר זה עוסק בספסלים מכושפים באתר כורסי המקודש לנצרות, ובתהליך הכללתם במפת גיאוגרפיה מקודשת אלטרנטיבית בישראל. המאמר מתמקד בהשפעתם של גורמים הפונקציונליים על תהליך זה, הקשורים בנגישות תרבותית סמלית של מתקנים במקומות מפתח וביתרונות שתורמת הנגשה הפיזית שלהם, במקרה זה פעולה של רשות הטבע והגנים.

כרמי, לונטל וקדרון משיבים את הקוראים מהרוחני אל הפונקציונלי והיומיומי. אודי כרמי מוביל את הקוראים מהנוף הרחב למבנה המצומצם, ובוחן את המשמעות המשתנה של מבנה קולנוע מרכזי בשכונת 'הדר הכרמל' בחיפה, ששמו הפך למטבע לשון תרבותי (קולנוע ארמון). כרמי מתמקד ביחסי הדימוי המשתנים שבין מבנה התרבות ובין גדר הברזלים בחזיתו, כמייצגים את השינויים שהתחוללו בחברה הישראלית מיום הקמת הקולנוע בשנת 1935.

אור לונטל וענת קדרון בוחנים בחירה במתקנים שימושיים לספורט ולנופש כאמצעי הנצחה במרחב הצפוני של מדינת ישראל. המחקר מתמקד ביזמות פרטיות – ובשאלת אופי ההנצחה ולא משמעותה הסמלית, כלומר במניעים לבחירה במתקני ספורט ונופש ובקשר בין הבחירה באופי ההנצחה לאופי המונצחים.

המאמר הסוגר את הקובץ, מאמרם של יאיר ורון ועירית עמית כהן מרחיק את המבט אל מעבר לגבולות ישראל, לשרידים הנופיים שהותיר השלטון הפשיסטי באיטליה, ובוחן את היחס החברתי למורשת שנויה במחלוקת ולתקופה הנחשבת ככתם שחור בהיסטוריה של המדינה.

קובץ המאמרים המובא כאן הוא תולדה של סדנת מחקר שהתקיימה בשנת תשע"ח במכון שומאכר לחקר ארץ ישראל בעת החדשה, באוניברסיטת חיפה.